

ADAM DOBEŠ – LUBOŠ VELEK

POČÁTKY ČESKÉHO NÁBOŽENSKO-POLITICKÉHO KONFLIKTU A KATOLICKÝ LIST *POZOR* (1861–1863)*

Abstract:

This paper aims to chart the genesis of Czech political clericalism in the early 1860s, when there was a renewal of constitutionality and parliamentarianism in the Habsburg monarchy. Using the example of the clerical daily newspaper Pozor and its editors, it attempts to identify the staffing and ideological background of this newspaper and the composition of the politically engaged group of nationally oriented Czech clergy. It examines this group's changing relationship with the liberal-oriented National Party, led by František Palacký and František Ladislav Rieger as well as with the Czech conservative aristocracy and especially the church hierarchy headed by Cardinal Friedrich von Schwarzenberg. At the same time, this study examines the reception of the politically active and nationally oriented clergy activities by the contemporary Czech public, particularly in the context of a possible change in this perception between the "pre-March" period and the start of the 1860s.

Key words: *political catholicism, political parties, political culture, Václav Štulc*

Politický katolicismus, politické strany, politická kultura

Na přelomu 50. a 60. let 19. století se v Čechách obnovila česká národní strana, která navazovala na českou politiku roku 1848. Od *národní strany* ve smyslu artikulace obecných národních potřeb a zájmů na základě etnické příslušnosti to byl již jen kousek ke konstituování české Národní strany

* Studie je výstupem z grantu *Papežství, kurie a katolická církev v českých zemích 1820–1938. Vzájemné vztahy, česká specifika a fenomén ultramodernismu* (GAČR, GA15-17092S). Autoři za tuto podporu děkují.

ve smyslu politické organizace, jakou umožnily pád neoabsolutismu a přechod ke konstitučně-parlamentnímu zřízení. Strana usilovala o obnovení českého historického státu a národnostní zrovnoprávnění Čechů.¹ *Conditio sine qua non* k naplnění tohoto celému národnímu společenství údajně společného cíle měla být národní jednota v celé škále sociálního spektra, tj. od nevolících rolníků a dělníků, přes český *střední stav* až po staroslavnou aristokracii, která jako málo co jiného ještě nyní ztělesňovala historický stát a měla být navrácena svému národu. Bylo přirozené, že se automatickou součástí Národní strany mělo stát i národně uvědomělé české kněžstvo, které představovalo nejen početně důležitý a vlivný segment české inteligence, nýbrž především zasloužilého nositele národní agitace z předešlých desetiletí, bez kterého si lze úspěch tzv. národního obrození představit jen stěží.²

Význam získání katolických kruhů a speciálně kněžstva pro Národní stranu tkvěl i v tom, že pevné spojenectví mezi občanskou politikou a římskokatolickou církví usnadňovalo další politicky cenné propojení, a to na historickou šlechtu. Právě z ní se špičky Národní strany snažily v 60. a 70. letech učinit integrální součástí strany a národa. Církev a její hodnostáři, rekrutující se mnohdy z řad šlechty, se mohli stát můstkem k šlechtickému prostředí oddělenému od občanské politiky bariérou stavovských konvencí, majetkových diferencí i odlišného jazyka. Církev jako taková měla rovněž značný vliv v převážně katolicky založeném českém obyvatelstvu, obzvláště na venkově, a svým konservativním zaměřením se automaticky ocitla v opozičním táboře zaměřeném proti německým liberálům. Národně orientované katolické kruhy proto svoji agitaci stavěly na premise, že pouze vlastenectví spojené s katolictvím se může stát základem politického úspěchu národa i církve.³

¹ K Národní straně alespoň orientačně: M a l í ř , Jiří: *Staročesi a mladočesi v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno 1991, s. I. 1998; C i b u l k a , Pavel: *Proměny staročeského politického programu v 60. letech 19. století*. In: *Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území*. Ed. P. Marek. Olomouc 1999, s. 11–15; T ý ž , *Staročeská strana*. In: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Ed. P. Marek. Olomouc 2000, s. 31–41; T ý ž , *Národní strana*. In: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. Období 1861–1938. Edd. J. Malíř – P. Marek. Brno 2005, s. 109–138; *Politické programy českých národních stran 1860–1890*. Ed. P. Cibulka. Praha 2000.

² H r o c h , Miroslav: *Na prahu národní existence*. Touha a skutečnost. Praha 1999, s. 135–137, 194–196, 233, 265; T ý ž , *K otázce sociální skladby českého čtenářského publika doby předbřeznové*. In: *Pocta Františku Palackému*. Edd. J. Dvořák – F. Valouch – M. Pospichal. Olomouc 1979, s. 227–239; Š t a i f , Jiří, *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*. Praha 2005, s. 97.

³ P o l á k , Karel: *Nerudův boj s církevní reakcí*. In: *Z doby Nerudovy*. Příspěvky

Získání katolické hierarchie, nižšího kléru i katolicky orientovaných voličů ovšem předpokládalo, že se *Národní strana* bude profilovat jako církví vstřícná politická síla. Vedení Národní strany se v otázce poměru ke katolické církvi a vlasteneckému duchovenstvu ovšem zdaleka nenacházelo v pohodlné situaci. Většina českých liberálů nejrůznějších odstínů totiž již na samém počátku 60. let zaujala ke katolické církvi ostražitě či přímo kritické a až nepřátelské stanovisko. České národní hnutí se v této otázce zásadně lišilo od vývoje ostatních slovanských národů monarchie (Poláků, Slovinců, Chorvatů, Slováků) a koneckonců i Maďarů.⁴

V českém prostředí ještě v předbřeznovém období bylo katolické duchovenstvo nepominutelným pilířem české národní agitace. Různice se projevy v revolučních letech 1848–1849, kdy liberální český tisk začal vystupovat proti církvi, v níž viděl nositele státní moci a kulturní brzdu společnosti. Kopíroval přitom nejen názory a postoje evropského liberalismu, ale byl i nejdůležitějším šířitelem a spoluvůdcem národně-liberálního diskursu Čechů a velmi věrně odrážel názorové postoje české společnosti, zvláště pak majetkem a vzděláním privilegovaného voličstva. Český národně-liberální diskurs se navíc opíral o vlastenecký historický narativ, vzniklý a rozvinutý již před revolucí 1848, který byl v českém případě výrazně protikatolický a v římskokatolické církvi viděl – vedle Němců – tradičního nepřítele národa (husitství, českobratrská tradice, Bílá Hora, doba „temna“). Antikatolický, či přinejmenším proticírkevní historický narativ a jeho aktuální liberální aktualizace českou žurnalistikou vytěšňovaly dosud uznávané zásluhy vlasteneckého kněžstva o uchování a posílení národní identity. Nosnost této historizující protikatolické agitace, živě navíc současnými vzory z cizího liberálního tisku i antiliberální politikou papežské kurie, prokázalo její pozitivní přijímání českým čtenářstvem. K významnému posunu ve vnímání katolické církve došlo následně v padesátých letech, kdy se římskokatolická církev stala mocenskou oporou neoabsolutistického režimu. Symbolem jejího sepětí s vládním systémem a tím pádem terčem nejostřejší kritiky byl konkordát, uzavřený mezi Svatou stolicí a Rakouskem v roce 1855.⁵ Velmi negativně působilo také, že církevní pojetí získalo

k dějinám českého života kulturního a společenského v šedesátých a sedmdesátých letech XIX. století. Ed. K. Krejčí. Praha 1959, s. 110.

⁴ K mezinárodně srovnávací perspektivě viz S c h u l z e - W e s s e l , Martin: *Die Konfessionalisierung der tschechischen Nation*. In: *Nation und Religion in Europa: Mehrkonfessionelle Gesellschaften im 19. und 20. Jahrhundert*. Edd. H.-G. Haupt – D. Langewiesche. Frankfurt – New York 2003, s. 136–137.

⁵ Ke konkordátu 1855 např.: W e i n z i e r l - F i s c h e r , Erika: *Die österreichischen Konkordate vom 1855 und 1933*. Wien 1960; V o c e l k a , Karl: *Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der österreichischen Libe-*

rozhodující vliv na oficiální výklad dějin. V nových dětských čítankách byl církevní učenec Jan Hus znovu představen jako šířitel bludů namířených proti katolické církvi.⁶

Vedoucí politikové Národní strany navenek vystupovali vůči katolické církvi z politických důvodů navenek korektně, ačkoli sdíleli předsudky vůči ní. Politické ohledy je nutily, aby byli zdrženlivější, ačkoli si o církvi a aktuálním antimodernismu kurie mysleli své. Palacký se vždy střežil veřejně útočit na katolickou církev, její představitele či učení. Veřejně dokonce církev svými postoji podporoval.⁷ Tento postoj evangelíka Palackého ke katolické církvi ostatně vysoce vyzdvihl přímo primas český, Bedřich kardinál ze Schwarzenbergu: „... was mir ihn [tj. Palackého] aber besonders wert machte ist, dass er, obgleich außer der katholischen Kirche erzogen, niemals mit Bitterkeit gegen dieselbe aufgetreten und stets den dermalen überhandnehmenden Materialismus, welcher den Menschen seines wahren Wertes berauben will, machtvoll bekämpfte.“⁸ V soukromí si však Palacký již servítky vůči církvi nebral: „Řím ničí všecken pokrok, ale svět jde od mnoha set let svou cestou, Řím tedy vždy dál vzdaluje se od skutečnosti ... v Římě jest hrozně málo těch, kteří jednají z přesvědčení, největší křiklouny spatřil [Palacký] tam ty, kteří nevěří ničemu, ale drží se katechismu

ralen um die Religionsgesetze des Jahres 1868. Wien 1978; Z a n o t t i , Andrea: *Il concordato austriaco del 1855*. Milan 1986; M a y e r , Gottfried: *Österreich als „Katholische Großmacht“*. Ein Traum zwischen Revolution und liberaler Ära. Wien 1989.

⁶ Srov. N e š p o r , Zdeněk R.: *Náboženství na prahu nové doby*. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století. Ústí nad Labem 2006, s. 499.

⁷ V liberálních kruzích měla skandální příděch např. Palackého demonstrativní účast na procesí k oslavám 900. výročí založení pražského biskupství v roce 1873. P o - k o r n ý , Jiří: *Procesí zpátečníků aneb slavnost svatováclavská*. In: Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století. Pocta Jiřímu Kořalkovi k 75. narozeninám/Nationalismus, Gesellschaft und Kultur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Festschrift für Jiří Kořalka zum 75. Geburtstag. Edd. J. Pokorný – L. Velek – A. Velková. Praha 2007, s. 87–96. Soběslav Pinkas v této souvislosti přemlouval Riegra, aby Palackému jako evangelíkovi účast na *ultramontánské* akci rozmluvil, neboť to vyvolává strašné pobouření. Archiv Národního muzea Praha (ANM), F. L. Rieger (FLR), karton (kart.) 45, S. Pinkas Riegrovi 19. 9. 1873. Na kritiku Palacký osobně odpověděl: P a l a c k ý , František: *Několik slov o náboženství a víře*. In: Františka Palackého Spisy drobné. I. Spisy a řeči z oboru politiky. Ed. B. Rieger. Praha 1898, s. 376–383. Srov. též K o ř a l k a , Jiří: *František Palacký (1798–1876)*. Život a dílo. Praha 1998, s. 528–529. K mladočeskému nahlížení na procesí a vůbec celé oslavy dobová anonymní brožura z nakladatelství E. Grégra: *Procesí zpátečnic-tva v Praze na den sv. Václava 1873*. Praha 1873.

⁸ ANM, FLR, kart. 54, kardinál Schwarzenberg Riegrovi 30. 5. 1876, srov. též dopis z 23. 8. 1875.

a jím zamítá [se] vše velmi snadno; malá by prý byla církev, kdyby počítali se k ní jen upřímní věřící.“⁹

Zdrženlivost politických špiček vůči církvi na veřejnosti souvisela s uvedenou možností integrovat české kněžstvo do všennárodní strany a posílit českou státoprávní opozici nejen o vlastenecký klérus, ale i o českou, resp. konservativně-státoprávní církevní hierarchii, která však z velké části nebyla národně, nýbrž pouze zemsky českou. Pro Riegra bylo získání církevní hierarchie lákavou vidinou, a to jednak kvůli jeho přesvědčení o nutné celonárodní jednotě, jednak s ohledem na šlechtického spojence, který měl k církevní hierarchii velmi blízko a který se v průběhu 60. let na státoprávním podkladě mohl identifikovat s českým občanským opozičním hnutím. Svoji představu o postoji Národní strany ke katolické církvi a zejména k českému kněžstvu zřetelně vyjádřil mnohokrát. Je zajímavé, a pro liberály Riegrova typu signifikantní, že u duchovenstva reflektovali pouze jeho vlasteneckou činnost – v minulosti i přítomnosti – a stranou ponechával náboženskou rovinu jeho působení, která ovšem byla pro kněžstvo často primární. Funkčnost opoziční spolupráce s katolickou církví či dokonce užší integrování jejich představitelů do *Národní strany* předpokládaly značný stupeň tolerance. A to byl pro převážně liberálně zaměřenou Národní stranu nemalý problém, který se během nedlouhé doby odrazil ve vnitrostranických polemikách v rámci utváření frakce tzv. mladočechů.

Založení listu *Pozor*

Společenskému, národnímu a kulturnímu významu českého katolického kléru odpovídaly na počátku 60. let jeho politické ambice. Čeští kněží se považovali za přirozenou a platnou součást národního společenství. S tím korespondovala i loajalita předáků českého vlasteneckého kněžstva vůči českému politickému hnutí povzbuzenému příslibem politických změn v tzv. říjnovém diplomu (1860). Čeští kněží se také snažili politicky angažovat ve vznikajícím národně-liberálním českém tisku. Platilo to zejména o Krásově deníku *Čas*,¹⁰ do kterého mnozí kněží ochotně dopisovali či se na jeho vydávání někteří budoucí klerikálové přímo podíleli.¹¹

⁹ ANM, J. Kalousek, kart. 2, deník VI, zápis 2. 2. 1865.

¹⁰ K Času a Aloisu Krásovi např. L a n g n e r , Jan J.: *O jednom zrádci národa*. Praha s. d.; T o b o l k a , Zdeněk V.: *Z publicistické činnosti dr. A. Krásy*. In: Sborníček prací historických k 60. narozeninám dv. r. prof. Jar. Golla. Praha 1906, s. 352–364; B e r á n k o v á , Milena: *Krásův Čas a jeho místo v české politice a žurnalistice*. Praha 1972.

¹¹ Pro Čas již koncem roku 1860 zřejmě pracoval prof. Jan Staněk, vbrzku klíčová

S liberálními, či spíše protikatolickými, akcenty českého tisku však kněží záhy souhlasit nemohli a ještě před obnovením ústavnosti (únor 1861) se tak setkáváme s jejich stesky na české listy. Páter František Xaver Škorpík si např. stěžoval: „Kdyby ten ‚Čas‘ jen jediné slovo ku prospěchu věci katolické až posud byl promluvil.“¹² Nešlo však jen o spor politického liberalismu s katolictvím, nýbrž i o paušalizující předhůzky nedostatečného vlastenectví českého kněžstva, zejména jeho hierarchie.¹³

Řešením narůstajících diskrepancí a rostoucích politických ambicí politizujícího kněžstva bylo založení vlastního politického listu, kterým se v dubnu 1861 stal obdeník *Pozor*. Ten můžeme právem považovat za tiskovou a organizační platformu ustavujícího se katolického, popř. klerikálního názorového proudu uvnitř vznikající Národní strany. Ačkoliv se označoval za „orgán české strany katolické“, netvořil a nechtěl tvořit žádnou samostatnou politickou stranu, nýbrž chtěl být plnohodnotnou součástí celonárodní politické organizace, v níž reprezentoval zvolna se tvořící národně-katolické (klerikální) křídlo (tj. stranu ve smyslu určitého vymezeného názorového směru, tedy frakce, nikoliv ale zvláštní politické organizace).¹⁴ Duší tohoto listu, který se vzápětí stal důležitou součástí české tiskové krajiny počátku 60. let, byl P. Václav Štulc. Tento vyšehradský kanovník, nespokojený s profilováním *Času* a *Národních listů*, počátkem února 1861 požádal o koncesi k vydávání politického listu, jenž se měl stát politickým hlasem vlasteneckých katolických kruhů zahrnujících nejen kněžstvo, nýbrž veškerý katolický lid. Po měsíci koncesi bez problémů obdržel.¹⁵ *Pozor* zprvu

postava českého politického klerikalismu. Srov. *Karla Aloisa Vinařického korespondence a spisy pamětní*. Na památku stých jeho narozenin. IV. Korespondence z let 1859–1868. Ed. J. Šafránek. Praha 1925, Jan Evangelista Bílý Vinařickému 8. 10. 1860, s. 29.

¹² Tamtéž, F. X. Škorpík Vinařickému 20. 12. 1860, s. 34.

¹³ Na toto podrážděně reagoval např. pročesky orientovaný českobudějovický biskup Jan Valerián Jirsík. Tamtéž, ředitel teologického semináře v Č. Budějovicích František Janský redakci *Času* 15. 2. 1861, s. 41.

¹⁴ Lze souhlasit s názorem Pavla Marka, že Štulcovo klerikální uskupení nebylo žádnou stranou, nýbrž pouze volnou frakcí tvořenou jednotlivci, ať již z řad kléru nebo i poslanců apod. M a r e k, Pavel: *Český katolicismus 1890–1914*. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století. Rosice u Brna 2003, s. 14. Iniciativní samostatné politické vystupování klerikálů rychle opadlo, své politické ambice realizovali až do konce 60. let výlučně v rámci Národní strany. T ý ž : *Počátky českého politického katolicismu v letech 1848–1918*. In: *Český politický katolicismus 1848–1905*. Ed. P. Fiala. Brno 2008, s. 18.

¹⁵ Ke vztahu listu a státních orgánů srov. Národní archiv Praha (NA), Presidium Českého místodržitelství (PM), signatura (sg.) 8/4/15/21, kart. 841; NA, Pražské policejní ředitelství (PPŘ), sg. P/26/11, kart. 497.

vycházel obden, od prosince 1861 každodenně. Štulc se mohl opřít o spolupráci kanovníků z vyšehradské (Karel Alois Vinařický, Mikuláš Karlach), resp. metropolitní kapituly (Klement Borový), ale také o venkovské kněží (např. František Pravda). Pozoruhodné je, že v dobách formování českého klerikalismu katolický tábor zdaleka netvořili jen duchovní, nýbrž i celá řada laiků. Spoluzakladatelem a důležitým činitelem listu byl středoškolský profesor a zemský i říšský poslanec Jan Staněk, mezi laickými přispěvateli *Pozoru* najdeme např. Václava Vlčka, Antala Staška, Václava Vladivoje Tomka, Rudolfa Schmause a další. Kromě politiky sliboval list články pro živnostníky a zábavu, kterou poskytoval mj. Pravdovými mravoličnými povídkami a Vlčkovými fejetony.

Štulce můžeme označit za veterána českého národního hnutí, v němž se angažoval již v době předbřeznové a nepřestal – byť dle omezených možností – ani v pobřeznovém neoabsolutismu. Jako jeden z mála protagonistů českého hnutí měl na počátku 60. let i bohaté žurnalistické a redakční schopnosti. Už v době předbřeznové vydával v národním duchu církevní list *Blahověst*. Tento *desetideník* byl sice svým podtitulem určen „kněžstvu i lidu jazyka československého“,¹⁶ reálně jej však odebírali a četli především čeští kněží. Předbřeznová veřejná angažovanost ve Štulcově případě v roce 1848 plynule přerostla v politickou aktivitu. Byl natolik významnou postavou českého národního hnutí, že byl zvolen nejen za člena Národního výboru, ale spolu s nejpřednějšími vlastenci se v květnu 1848 stal i členem „centrálního výboru pro volení“, který kandidoval a veřejnosti doporučoval budoucí české poslance říšského sněmu.¹⁷ V revolučních letech redigoval politicky zaměřený deník *Občan*, jehož prostřednictvím se vyrovnával s názory zprvu spřízněných liberálů (především Karla Havlíčka) i s napjatými vztahy mezi nižším a vyšším klérem.¹⁸ Jako katecheta pražského Akademického gymnázia měl v 50. letech i lidsky blízko k nastupující generaci českých liberálů a demokratů (např. z okruhu *Májovců*), které nechtěl odradit obviněními z nevlástenectví, čímž je častovali mnozí, a naopak se je snažil újezi integrovat do řad starší vlastenecké společnosti.¹⁹ Štulcovo místo v české národní straně tedy bylo na počátku 60. let nezpochybnitelné. Své významné postavení v Národní straně mohl opřít o novinářské zkušenosti, autoritu kněžství a v neposlední řadě i přátelské vztahy s Riegrem.

¹⁶ Tento podtitul nesl *Blahověst* ve druhé polovině 50. let.

¹⁷ *Květy*, 25. 5. 1848. K osobě V. Štulce podrobněji M a r e k , P: *Počátky*, s. 10–13.

¹⁸ P u t n a , Martin C.: *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*. Praha 1998, s. 163.

¹⁹ P o l á k , K.: *Nerudův boj*, s. 72–74. Marxistická historiografie Štulcovu veřejnou činnost v 60. letech hodnotila jako úmyslné spojení Štulcova „vlastenectví s výbojnými zájmy církve“. Tamtéž, s. 72.

Pro úzce vymezený profil i čtenářskou základnu se *Blahověst* jen stěží mohl stát tribunou katolicko-politického proudu. Byl nevhodný především proto, že jeho vydávání přetrvalo – až na dvouletou pauzu, vynucenou zastavením pro přílišný ultramontanismus v roce 1852 – jako jedno z mála českých periodik i celá 50. léta. Štulc proto přistoupil k vydávání nového listu *Pozor*, jehož podtitulem *Nové občanské noviny* se demonstrativně přihlásil ke vznikající občanské společnosti. Program listu, otištěný v prvním čísle, vyjadřoval v první řadě sounáležitost s národním hnutím a státoprávní opozicí. Za své hlavní zásady prohlásil národní rovnoprávnost a svornost, která měla překonávat spory mezi stavy, národy a příslušníky různých vyznání.²⁰ Důraz na občanské svobody, právo na samosprávu, všestranný pokrok k osvětě, blahobytu apod. korespondovaly s některými politickými zásadami liberálů. Odkazovaly na společné kořeny v počátcích české občanské politiky v roce 1848.

Náboženský charakter *Pozoru* byl v programu přítomen zdůrazněním katolicity českého národa, resp. jeho proklamovanou příslušností ke koruně sv. Václava. Program obsahoval – také již v *Občanovi* a *Blahověsti* z revolučních let přítomný – poukaz na požadavek skutečné svobody a samosprávy církve ve svobodné vlasti. Štulc se zdržel tematizace konkordátu a projevoval blahosklonnost vůči jinověrcům. Snažil se tak církev (a vlastně i sebe samotného) odpoutat od zátěže minulosti, kompromitující ji v očích části veřejnosti v Čechách. Celkově se mu podařilo nenásilně propojit katolicko-vlasteneckou agitaci s obecnou svobodomyšlnou liberální rétorikou, kterou šlo využít i proti vídeňským liberálům ohrožujícím matku církev. Zásadní bylo propojení církevních a českých národních zájmů, tedy katolického, nacionálního i státoprávního programu.

Založení listu nebylo lacinou záležitostí. Vedle vlastních výrobních a režijních nákladů zde byla především vysoká kauce, která v 60. letech podvazovala většinu žurnalistických záměrů. Vznik *Pozoru* po této stránce umožnil kardinál Schwarzenberg, bratr zesnulého rakouského ministerského předsedy a kancléře Felixe a současně bratr vlastníka primogeniturního schwarzenberského dominia Jan Adolfa. Kardinálova velkorysá finanční podpora listu a pověření českých kněží-nacionalistů jeho vedením dávají tušit kardinálův zájem o získání mediálního vlivu v jazykově českém prostředí. Stěží si mohl mezi českým klérem po stránce literární, politické a vlastenecké vybrat kompetentnější osoby nežli osvědčené a uznávané spisovatele a agitátory typu Štulce, Vinařického či reprezentanty nastupující generace Borového a Karlacha. Schwarzenberg patronaci listu nicméně před veřejností tajil. Realisticky totiž počítal s rizikem, že vydáváním *Pozo-*

²⁰ Srov. Program, *Pozor*, 5. 4. 1861 a též *Pozor*, 28. 9. 1862.

ru může – zvláště přenášením národnostního konfliktu – dojít k nepřipustné politizaci římskokatolické církve, což se skutečně stávalo.²¹ Anebo že naopak může svojí osobou komplikovat snahy českého duchovenstva prosadit se ve vedení Národní strany.

Kardinál Schwarzenberg předsedal ještě jako salcburský arcibiskup na jaře roku 1849 konferenci rakouských ordinářů, odsuzující politickou svobodu, nacionální agitaci a demokratizaci církve. Zasadil se tak o postavení církve na stranu reakce. Jako pražský arcibiskup, jmenovaný v roce 1849 a slavnostně nastolený o rok později, sice hájil některé katolické intelektuály před postihem indexace jejich díla, v Čechách ovšem přispěl nepřímo ke konfrontaci s liberály, a to jako stoupenec katolické konfesionalizace, spočívající především ve vyhraňování se římskokatolické církve vůči světu a jiným církvím.²² Podporoval mj. ideu výstavby karlínského kostela sv. Cyrila a Metoděje. Právě ta byla dříve předmětem Štulcova konfliktu s Havlíčkem, který odmítal sbírku mezi věřícími pro tento účel.²³

O získání kardinála pro rodící se českou státoprávní opozici se postaral Ottokar hrabě Czernin, počátkem 60. let hlava v Čechách působícího Katolického spolku. Dle všeho to byl úkol snadný a kardinál při březnových volbách 1861 do českého zemského sněmu jako první volící odevzdal demonstrativně svůj hlas představitelům šlechtické opozice vedené Jindřichem Jaroslavem Clam-Martinicem, který již v lednu toho roku uzavřel politické spojenectví s Riegrem. Kardinálův příklad pak skutečně následovalo „duchovenstvo téměř veškeru, nižší klerus pak bez výjimky s nápadnou okázalostí národních choutek hlasoval pro koryfeje české národní strany“.²⁴ Schwarzenberg se následně zasloužil o rozhodnutí české politické reprezentace obeslat říšskou radu. V dubnu 1861, kdy začal vycházet *Pozor*, stanul v čele delegace zemského sněmu, která požádala císaře Františka

21 Srov. např. Osočovatelům kněžstva, *Pozor*, 10. 4. 1861. V této tendenční zprávě obsažená mylná informace o tom, že Schwarzenberg prosadil na post scholastika při svatovítské kapitule českého kněze, byla jinde dementována. Srov. *Eingesendet, Vaterland*, příloha, 9. 5. 1861.

22 Srov. N e š p o r , Zdeněk R.: *Bedřich kardinál Schwarzenberg a katolická konfesionalizace 19. století*. In: Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii. Ed. M. Gaží. České Budějovice 2008, s. 490. K problému tzv. druhé konfesionalizace: B l a s c h k e , Olaf: *Das 19. Jahrhundert: Ein Zweites Konfessionelles Zeitalter? Geschichte und Gesellschaft* 26, 2000, s. 38–75. Srov. též: *Konfessionen im Konflikt. Deutschland zwischen 1800 und 1970. Ein zweites konfessionelles Zeitalter*. Ed. O. Blaschke. Göttingen 2002.

23 P u t n a , M.: *Česká katolická literatura*, s. 166.

24 Místodržitel Anton Forgách Schmerlingovi 25. 3. 1861, cit. dle K a z b u n d a , Karel: *Otázka české korunovace r. 1861 (Podle nových archivních pramenů povahy úřední)*. ČČH 33, 1927, s. 87.

Josefa I., aby se nechal korunovat českým králem. Katolicko-politický list tak dodával potřebnou publicitu krokům směřujícím k realizaci cílů českého státoprávního programu pod patronací církve. Kardinál se i v následujících letech kriticky vymezoval vůči liberální vládě rytíře Antona Schmerlinga, velký ohlas včetně zahraničí měl jeho údajný výrok o jeho vládě jako o vládě vedoucí Rakousko do propasti.²⁵

Z pohledu Národní strany bylo získání hlavy katolického kléru na svou stranu významným úspěchem, na kterém záviselo množství volebních hlasů patřících nejen církevním hodnostářům a církevním institucím, nýbrž i řada hlasů konservativních velkostatkářů, a koneckonců i podpora mnoha prostých katolicky orientovaných občanských voličů i nevoličů. Sebevědomý kardinál byl nespornou duchovní i politickou autoritou. Jako příslušníku schwarzenberského rodu mu patřilo přední místo mezi českými státoprávními aristokraty. Pro některé liberály byl však jako exponent bývalé reakce a konfesionalizačního směru nepřijatelný. Je příznačné, že ačkoli *Pozor* věnoval Schwarzenbergovi a jeho činnosti velký prostor, původ finanční pomoci listu nebyl zmíněn. Katoličtí novináři zjevně nechtěli dráždit kritiky z liberálního prostředí. Kardinálovu účast na připravovaných novinách ovšem odhalila pražská policie hned po podání Štulcovy žádosti o koncesi.²⁶ Už v březnu 1861 pak prosáklo na veřejnost díky zprávě v listu německých liberálů *Bohemia*, že Schwarzenberg podpořil plánované české nábožensko-politické noviny.²⁷

Pozor a jeho charakter za redakce Václava Štulce (1861–1862)

Zatímco české politické listy a *Pozor* v prvních měsících jeho vycházení zachovávaly vzájemnou toleranci, ohradily se proti jeho psaní *Hlasy ze Siona*, které začaly vycházet souběžně s ním a reprezentovaly zájmy protestantské menšiny. Evangelické církve augsburského i helvétského vyznání dosáhly právě tzv. Protestantským patentem zrovnoprávnění s římskokatolickou církví, což mnozí katolíci právem považovali za ztrátu výlučné pozice státního náboženství. *Pozor* blahopřál „nekatolickým bratřím“ a upozorňoval na výhody plynoucí z uskutečněné právní změny.²⁸ Obavy z ní však

²⁵ ANM, FLR, kart. 64, Jan Vaclík Riegrovi 18. 4. 1862.

²⁶ NA, PP, sg. P/26/11, kart. 497, čj. 613 a 1287/1861, koncept PPŘ policejnímu ministru 10. 2. 1861 a místodržitel Forgách PPŘ 12. 3. 1861. Viz též Marek, P.: *Český katolicismus*, s. 13–14.

²⁷ In Betreff, *Bohemia*, 4. 3. 1861.

²⁸ Práva protestantův, *Pozor*, 17. 4. 1861.

našly výraz v současně vyjádřené naději, že zůstane zachován konkordát. Informaci o následném memorandu protestantů rakouské vládě, obsahující požadavky na faktické narovnání práv obou církví také v praxi při uzavírání smíšených sňatků a obsazování postů ve vysokém školství, potom doprovodil autor zprávy nepatřičnou provokativní poznámkou, že protestanti brzy budou žádat, aby jejich instituce a platy pastorů byly hrazeny z prostředků katolické církve.²⁹ V následné výměně názorů mezi vydavatelem *Hlasů ze Siona* a *Pozorem* pak vyšlo najevo, že katolíci budou ochotni akceptovat rovná práva, jen pokud změny v postavení českých evangelíků nepůjdou na úkor římskokatolické církve.³⁰ Ke vzájemnému vymezení pozic přispěla také Štulcova filipika proti vyzdvihování pozitivní role husitů a protestantů v českých dějinách při příležitosti výročí upálení Mistra Jana z Husí. Na ni reagoval helvétský farář z Hořatvi Heřman z Tardy připomenutím, že to byli Popel z Lobkovic, Slavata a další „zběsilci ze strany pod jednou“, kteří porušili Majestát, vydaný císařem Rudolfem II. v roce 1609.³¹ Obnovené konfesijně zabarvené polemiky s příslušníky menšinových církví však měly pouze omezený dopad. Štulec jej navíc dále omezoval tím, že spory zčásti převáděl na stránky *Blahověsta*.³² Musel přitom usměrňovat radikálněji naladěné kolegy, jako např. Vinařického, kteří v potřebě hájení zájmů církve proti vystupování židů a protestantů (zde jmenovitě *Hlasů ze Siona*) chtěli vidět vlastní podstatu existence *Pozoru*.³³

Spojenectví zaměřené proti společnému politickému protivníkovi skutečně načas zabránilo tomu, aby se různice mezi českými liberály a katolíky přenášely na veřejnost. Myšlenka národní politické aliance zahrnující různé názorové proudy slavila úspěchy díky obezřetnosti na obou stranách. Začátkem prosince 1861 ovšem vzbudil nevoli prakticky všech českých liberálních listů článek *Pozoru* „Kněžstvo naše a novináři“.³⁴ Jeho autor, zřejmě Vinařický, napsal, že české kněžstvo ve srovnání s polskými nepodporuje tolik národní myšlenku, protože prý chybí úcta českých novin

²⁹ Protestanti nepřestávajíce..., *Pozor*, 10. 5. 1861.

³⁰ (Kterak pan Štulec rovnoprávnosti rozumí), *Hlasý ze Siona*, 15. 5. 1861, s. 64; Na dorozuměnou, *Pozor*, 22. 5. 1861; Kterak pan Štulec rovnoprávnosti rozumí, *Hlasý ze Siona*, 30. 5. 1861.

³¹ Heřm.[an] z Tardy: Odpověď proti jízlivým článkům p. Štulcowa listu a strany pod jednou vůbec, *Hlasý ze Siona*, 22. 8. 1861.

³² Srov. např. polemiku ohledně mocenské legitimace raně novověkých papežů, či historického vztahu církevní hierarchie ke čtení Bible laiky. Na ukázkou, *Blahověst*, 25. 7. 1861.

³³ K[arel] V[inařický]: *Pozor*, *Časopis katolického duchovenstva*, 31. 7. 1861, s. 387–388.

³⁴ Kněžstvo naše a novináři, *Pozor*, 2. 12. 1861.

k náboženství. To je ale podle něj významnější než národ. Úvodník končil ultimativní výhrůžkou adresovanou liberálům, že pokud budou vystupovat proti římskokatolické církvi, „potom my půjdeme bez Vás“.³⁵ Obsahem text narušil programem listu vytyčenou zásadu svornosti, jakož i vyváženost národních a náboženských zájmů, tónem působil provokativně. Byl to tedy *Pozor* sám, kdo flagrantně porušil smír. Ke kritice článku se vedle levicově liberálních plátků připojil i *Čas*, který zastával od počátku jinou politickou taktiku, nežli sblížování se šlechtou a klérem, a vycházel vstříc vládní linii.

Čas, redigovaný tehdy Vincencem Vávrou, odmítl výčitky *Pozoru* vůči českým novinám. Autor textu „Naše kněžstvo a my!“ nabádal k větší toleranci vůči všem mravním i náboženským žvlům uvnitř českého národa, sám však postupoval ještě bojovněji.³⁶ Autor hned na začátku prozradil Schwarzenberga jako podporovatele *Pozoru*, aby tak popřel proklamovanou nezávislost těchto novin. Tvrdil dále, že snad ani katolický list sám nepodporuje veřejně konkordát. Náboženské a národní pouto je prý pudové a nepotřebuje žádné instituce. Celý text vyzníval jako protest proti dalšímu poručníkovaní Národní strany ze strany církevní hierarchie. Následně byl v *Času* otištěn anonymní dopis jednoho duchovního, který si stěžoval, že národním projevům nižšího kněžstva je bráněno církevními hierarchy.³⁷ Tvrdil také, že řadoví kněží odmítají konkordát, protože je proti němu lid. Poukazováním *Času* na nedemokratičnost církevní organizace a protičeské tendence episkopátu, „dosvědčené“ anonymem, měly být církve a její list veřejně diskreditovány.

Ohlasy polemiky mezi *Pozorem* a některými liberálními listy v čele s *Časem* z konce roku 1861 pronikly i na stránky *Národních listů*. Ty ještě v prosinci téhož roku přetiskly dopis moravského kněze F. K., projevujícího obavu, aby konflikty mezi politickými novinami nevedly ke štěpení uvnitř Národní strany.³⁸ Sám však k jejich dalšímu šíření přispěl tím, že zaujal v podstatě protiklerikální postoj: *Pozor* se podle něj při výtce nešetřnosti vůči církvi unáhlil. Zvláštnost české situace vysvětlil tím, že národ trpí cizí církevní hierarchií. Na rozdíl od anonyma v *Času* však nešel F. K. tak daleko, aby za nižší klérus odmítl konkordát. Přehnaná byla podle něj nicméně námitka *Pozoru*, že české noviny dělají odboj proti papeži. Ve skutečnosti zaujímají prý *Národní listy* v otázce světské moci papeže objektivní postoj, ačkoli vidí, že vlastnictví papežských statků nezávislost Svaté stolice nijak

³⁵ Cit. tamtéž.

³⁶ Naše kněžstvo a my!, *Čas*, 4. 12. 1861.

³⁷ Přípis duchovního o českém duchovenstvu, *Čas*, 13. 12. 1861.

³⁸ Hlas Moravského kněze, *Národní listy*, 20. 12. 1861.

neovlivňuje. Komentátor *Národních listů* se v pozdějším článku v podstatě s názory F. K. ztotožnil, když římskokatolické církvi v Čechách vytýkal germanizační tendence biskupů a jejich přehlíživý postoj k řadovým kněžím. Kromě toho ještě dodal, že jejich agendu hierarchové přetěžují zakládáním přílišného množství náboženských bratrstev.³⁹ Štulc na to odpověděl polemicky a apeloval na *Národní listy*, aby se nevměšovaly do záležitostí církve.⁴⁰

Dalšímu vyostřování vztahů mezi *Pozorem* a *Národními listy* zabránila soudní persekuce politické povahy vůči českým novinářům, která jako první zasáhla redakci *Pozoru* a hned poté hlavní tribunu českých liberálů a další periodika. Předzvěsti úředního zásahu proti *Pozoru* byly denunziace ze strany německého liberálního tisku v Čechách v souvislosti s volbami do pražské Obchodní a živnostenské komory v lednu 1862. Německé liberály tehdy popudilo, že *Pozor* prosazoval české kandidáty do tohoto grémia a jeho agitace při tom byla ještě agresivnější než *Národních listů*.⁴¹ Upírali zároveň českým klerikálům právo mluvit do otázky centralizace bankovního systému s tím, že se jako kněží nevyznají v hospodářské politice. Od té doby *Bohemia*, *Prager Morgenpost* a *Tagesbote aus Böhmen* při různých příležitostech upozorňovaly na „aristokraticko-klerikální“, „komunisticko-revoluční“ (sic!) a zejména ultranacionalistický charakter *Pozoru*.⁴² Tyto poukazy byly provázeny vyšetřováním státními orgány, z jejichž pohledu Štulc zneužíval náboženství k provádění nacionální agitace.⁴³ V březnu 1862 byl obžalován z rušení veřejného pokoje za údajné štvání proti únorové ústavě a politickému zřízení, obsažené údajně v jednom z jeho politických komentářů v *Pozoru*.⁴⁴

Sdílená zkušenost stíhání posílila kohezivní síly v české opozici, takže *Národní listy* ponechávaly další konfesionalizačně zaměřené texty *Pozoru* bez komentáře. Namísto toho informovaly solidárně o soudním procesu se Štulcem. Klid zbraní mezi českými liberály a katolíky narušoval jen *Čas*, v němž se psalo s tendencí německých liberálních periodik. Tento list nešetřil *Pozor* kritiky ani poté, co byl Štulc pražským Vrchním zemským soudem v listopadu 1862 nepravomocně odsouzen za zmíněný přečin k nepodmíněnému trestu dvou měsíců odnětí svobody. Deset dní po vynesení

³⁹ Církev a hierarchie mezi Slovy rakouskými, *Národní listy*, 10. 1. 1862.

⁴⁰ K vyzvání dopisovatele „Nár. Listů“, *Pozor*, 14. 1. 1862.

⁴¹ Srov. J[an] S[taněk]: Obchodní komory, *Pozor*, 14. 1. 1862.

⁴² Der „Pozor“ und seine Feinde, *Vaterland*, 18. 1. 1862.

⁴³ Haus-, Hof- und Staatsarchiv ve Vídni (HHStA), Informationbureau – brevi manu Akten (IB–BM), kart. 209, čj. 6176/1862 sub 235/1862.

⁴⁴ Preßproceß des „Pozor“, *Vaterland*, 11. 11. 1862.

rozsudku napadl *Čas* způsob psaní klerikálních listů *Blahověst*, *Hlas* a *Pozor*. Tyto podle něj šmahem odsuzují jako „husitské“ všechno svobodomyšlné, osvětové a moderně vědecké a zavrhují všechny, kteří nepíší jako klerikálové a nechtějí věřit „v dogma o nutnosti světské moci papežovy“. ⁴⁵ Vzpurný autor tohoto článku, který psal jménem „mladých“, poté přešel k přímému útoku na národní vůdce, kteří prý svým spojenectvím se šlechtou a církví zapříčinily podřízenost Národní strany „straně ultramontanské“. ⁴⁶ Českému národu prý tak „kopají hrob“, protože se kvůli tomu nesmí psát o konkordátu, či uznání Italského království. ⁴⁷ Tento útok, indikující již rozpory v názorech na vnitřní politiku Národní strany, Štulc v *Pozoru* odmítl jako pokus o štěpení Národní strany a jejich autora konfrontoval obrazem „pocitivých husitů“ 15. a 16. století. ⁴⁸ Tím *Čas* ještě povzbudil ve sledování ostrého kursu. Jeho dopisovatel zpochybnil nezávislost *Pozoru* nařčením, že „musí brát ohledy na komando z Hradčan a ze Smečna“, což byla sídla arcibiskupa Schwarzenberga, resp. Jindřicha J. Clam-Martiniče. ⁴⁹ Snahu po udržení národní jednoty interpretoval tak, že *Pozor* chce národ formovat podle rčení „jedna víra, jeden kabát“. ⁵⁰

Záhy po potvrzení Štulcova trestu vídeňským Nejvyšším soudním dvorem v prosinci 1862 se kněží kolínského vikariátu obrátili na Schwarzenberga s peticí, aby mu prominul případný církevní trest. ⁵¹ Arcibiskup jejich hlas vyslyšel a použil svého práva k tomu, aby Štulcovi ponechal hodnost vyšehradského kanovníka. Nadto využil také konkordátem dané spolutřídobovací kompetence ohledně výběru místa k odpykání trestu, když se snažil dosáhnout co nejmírnějších podmínek. ⁵² Intervenoval u císaře, aby odsouzený nemusel trest vykonat v rakouské trestnici Garsten, nýbrž v pražském františkánském klášteře. ⁵³ Zemský soud v Praze nakonec kanovníka poslal do kněžské káznice, umístěné v bývalém klášteře Sv. Jiří na Pražském hradě. Úřady ocenily, že výkon trestu nastoupil v dubnu 1863 o den dříve a znemožnil tak pouliční demonstrace, konané obvykle ve prospěch pronásledovaných představitelů české opozice. ⁵⁴ S redakcí *Pozoru*

⁴⁵ Cit. Co všecko u nás páchne husitstvím, *Čas*, 19. 11. 1862.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ „Čas“ a strana ultramontanská, *Pozor*, 29. 11. 1862.

⁴⁹ Cit. Křížácké tažení, *Čas*, 30. 11. 1862.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Adresa duchovenstva vikariátu Kolínského, *Národní listy*, 15. 12. 1862.

⁵² Důstojný pan kanovník Štulc skutečně odsouzen, *Národní listy*, 6. 12. 1862.

⁵³ V záležitosti trestní, *Národní listy*, 13. 1. 1863.

⁵⁴ HHStA, IB–BM, kart. 244, čj. 3109/1863 sub 170/1863, PPŘ policejnímu minis-

se Štulc rozloučil již na Štědrý den 1862, tedy bezprostředně po obdržení úředního rozhodnutí o zastavení listu, dopisem, který obsahoval emotivní protest proti tomuto persekucnímu zásahu („odnímá se nám čest a svoboda“). Jeho text byl otištěn také v *Národních listech*.⁵⁵ Štulc zároveň oznámil, že dalšího vydávání a redigování *Pozoru* se případně ujme dosavadní spolupracovník, poslanec Staněk.⁵⁶

Zánik obnoveného listu *Pozor* (1863)

Soudní stíhání a odsouzení vyšehradského kanovníka Štulce a úřední zákaz *Pozoru* měly za následek úbytek čtenářů, a to i navzdory účinnému reklamnímu sloganu, podle kterého se jednalo o nejlevnější český deník. Většinu odběratelů tvořili kněží, kteří se těmito akty persekuce cítili zastrášení.⁵⁷ Ačkoli úřady obnovení vydávání v polovině února 1863 povolily, odmítali někteří vyšetřováním kompromitovaný politický list dále předplácet. Obnovení *Pozoru* v únoru 1863 přineslo nový, větší formát a převzala jej Stýblova tiskárna.

Po měsíci, v březnu 1863, došlo k další změně. Staněk, vytižený výkonem poslaneckých funkcí a snad i v obavě z následování Štulcova trestu, předal odpovědnou redakci dopisovateli listu, dřívějšímu spoluredaktorovi *Lumíra* Václavu Filípkovi a sám si ponechal pouze vlastnictví a vydavatelství. Štulcova vynucená rezignace měla také za následek, že se list vedený laiky začal politicky více orientovat na českou konservativní šlechtu, která byla – jistě i díky kardinálu Schwarzenbergovi – blízkým spojencem klerikálů. *Pozor* již dříve podporoval politické spojení aristokracie s národem a Riegrovu snahu o získání šlechty do národního tábora: „Není to již tajemstvím, že uprostřed panstva českého povstali páni, kteří se rázně přihlásili k posvátné věci národní. Lid a jeho poslancové uvítali tyto pány s radostí... v Čechách mezi panstvem tvoří se pevná, rázná strana pánův, již hájí práva naše státní, kteří cítí, že býti českým pánem, za kterýmž stojí lid upřímně, jest povoláním velikým, jest úlohou vznešenou.“⁵⁸ Na počátku roku 1863

terstvu 9. 4. 1863. Štulcův výkon trestu tehdy bedlivě sledoval i sám státní ministr Schmerling. Tamtéž, čj. 3723/1863, koncept policejního ministra Schmerlingovi 30. 4. 1863 (stížnost na příliš měkké podmínky v církevním vězení – Štulc zde přijímal deputace svých příznivců, což následně komentoval tisk a vznikal tak řetězový efekt).

55 Amnestie a „Pozor“, *Národní listy*, 25. 12. 1862. Odtud i citace ze Štulcova dopisu z 24. 12. 1862 čtenářům a přátelům *Pozoru*.

56 Tamtéž.

57 Proceß des „Pozor“, *Vaterland*, 27. 9. 1862.

58 Naši v říšské radě a šlechta, *Pozor*, 9. 10. 1861. Srov. i úvodník „Národní snahy a česká šlechta“, *Pozor*, 1. 3. 1862.

se nový redaktor Staněk sblížil s představiteli konservativní aristokracie Clam-Martinicem a Leo Thunem. Ti hledali český ekvivalent ke svému ve Vídni německy vydávanému *Vaterlandu* a živořící *Pozor* byl zřejmě ochoten tuto roli převzít. Z tohoto důvodu Staňkovi přislíbili nejen finanční podporu, ale zajistili mu i zmíněného výkonného redaktora Filipka. *Pozor* byl od té doby nikoliv občansko-klerikálním, nýbrž „feudálně-klerikálním“ českým listem.⁵⁹

Takto změněný *Pozor* katalyzoval definitivní rozpad politické jednoty uvnitř Národní strany. Výrazným impulsem k tomu byl Staňkův článek z 8. května 1863 z jeho série „Politických rozprav“ o politickém vývoji v Rakousku, věnovaný tehdejšímu stavu české politiky. Staněk psal bez obalu o rozpolcení Národní strany vytvořením demokratické frakce (mladočechů). Její tiskovou tribunuou byl podle Staňka nově založený pražský týdeník *Hlas*. Vinu na rozkladu strany přímo připsal bývalým spolupracovníkům *Času*, kteří přešli do *Hlasu* a nadále vystupovali jako vehementní odpůrci klerikálů a *Pozoru*. Staňkovo resumé bylo zdrcující: „Národní strany není dnes již a Rieger ni Palacký nesdílejí náhledy, za kteréž stojí bývalý orgán této strany ‚Národní listy‘ – program vůdcův lidu jest jiný a tušíme, že nebudou již dlouho otáletí, by pověděli, co a jak myslí.“⁶⁰ Staněk věděl, že Palacký předtím vyčetl Eduardu Grégrovi mj. způsob psaní o Clam-Martinicově proudu „v duchu německo francouzského liberalismu“.⁶¹ Tyto výčitky byly snad pro redaktora *Pozoru* pohnutkou ke zúčtování s českou levicí. Vystupováním v roli důvěrníka Palackého a Riegra se prohlásil spolu s národními patriarchy za jednu stranu konfliktu proti liberálním demokratům. Tím, že Staňkovými ústy verbálně pohřbil Národní stranu i její hlavní tiskový orgán, vypověděl *Pozor* znovu zásadu národní svornosti, postulovanou Štulcem v původním programu. Je ale skutečností, že tak činil pod tlakem, který na *Pozor* vyvíjela liberálně-demokratická konkurence, podobně jako v minulosti *Čas*.

Svým článkem přispěl Staněk k roztržce uvnitř Národní strany mezi národními vůdci a mladočechy, která již měsíce doutnala pod povrchem a zanedlouho propukla kolem otázky interpretace polského povstání (1863).⁶²

⁵⁹ HHStA, IB–BM, kart. 244, čj. 2054/1863 sub 170/1863, PPŘ ministru policie 13. 3. 1863; NA, PP, sg. P/26/11, kart. 497, čj. 556/1863.

⁶⁰ Cit. Politické rozpravy III., *Pozor*, 8. 5. 1863.

⁶¹ ANM, FLR, k. 28, E. Grégr Riegrovi 9. 5. 1863. Srov. M ü l l e r , Michal: *Jan Stanislav Skrejšovský a česká politika 60. let 19. století*. Nепublikovaná diplomová práce. FF UK Praha 1985, s. 15.

⁶² Ke známému konfliktu např. K o ř a l k a , J.: *František Palacký*, s. 441–443; S a k , Robert: *Rieger: příběh Čecha devatenáctého věku*. Semily 1993, s. 151–155. Obsáhle pak Ž á č e k , Václav: *Ohlas polského povstání r. 1863 v Čechách*. Praha 1935.

V bezprostřední reakci na poslancovu provokaci vyhrožoval E. Grégr Riegrovi, že článek může být příčinou „rozdvojení strany národní“.⁶³ Sdělil mu dále, že *Národní listy* spolu s ostatními politickými listy jsou odhodlány „zdvihnouti rukavici ‚Pozorem‘ nám hozenou a vésti boj až do zničení té bídné, prodajné nestvůry, ježto se o nic nejedná než o veřejný skandál a mrzký výdělek, až do úplného poražení prof[esora] Staňka, o tom již v příštích listech naleznete důkazy“.⁶⁴ Různice je patrná i z uražené odpovědi Riegra, že pokud *Národní listy* nejsou ochotny řídit se podle názorů bývalých vůdců české politiky, budou si tito muset najít noviny jiné.⁶⁵ Rieger vnímal, že útoky na církve by duchovenstvo mohly vést k politickému osamostatnění v podobě utvoření ryze klerikálně-konservativní strany. Proto se snažil konzultovat politický postup se Staňkem, o jeho provokativním článku však zřejmě předem nevěděl.

Zatímco zmíněná výměna názorů mezi Riegrem a Grégrem proběhla v soukromí, vytáhl do boje proti *Pozoru* novinář Karel Sladkovský na stránkách *Hlasu*. Sérií článků, otiskovaných pod titulem „Politické šílenství“, podrobil Staňkův text masivní kritice.⁶⁶ Prohlásil rozhodně, že Staněk není oprávněn mluvit jménem těch, které chce hájit. Poukazy na údajnou podřízenost *Pozoru* české šlechtě se snažil zpochybnit nezávislost deníku. Jeho redakci vyčetl také nekalé praktiky při vydávání *Pozoru*, který je prý rozesílán zdarma. Na Staňkův výpad však reagovaly s averzí nejen ty listy, od kterých se to dalo očekávat (liberálně demokratický *Hlas*, *Pravda*, *Boleslavan*), nýbrž také ty, které se dosud držely zásady vzájemné tolerance a nyní přešly do polemického tónu, jako byla *Politik*.⁶⁷ Redaktor tohoto listu Jan Stanislav Skrejšovský vytýkal *Pozoru*, že v historickém právu vidí pouze pokus o návrat ke stavovským sněmům před rokem 1848, nařkl jej ze štěpení Národní strany a náboženského štvání.⁶⁸ Pokud se chtěl *Pozor* stát platformou strany „starší české frakce“ a hraběte Clam-Martince, potom byl Staňkův článek naprostým selháním, protože národní vůdci podle Skrejšovského mají dostatek politického taktu, než aby „se nechali prostituovat tímto orgánem [tj. *Pozorem*]“.⁶⁹

63 Cit. M ü l l e r , M.: *Jan Stanislav Skrejšovský*, s. 15.

64 Tamtéž.

65 Tamtéž.

66 Politické šílenství, *Hlas*, 14.-17. 5. 1863.

67 K deníku *Politik* V e l e k, Luboš: *Německý tisk české Národní strany: k prehistorii Skrejšovského deníku Politik*. In: Petr Koplčka (vyd.), *Fontes ipsi sitiunt*. Sborník prací k sedmdesátinám archiváře a historika Eduarda Mikuška, Litoměřice – Praha 2016 (v tisku).

68 Der patentirte Patriotismus, *Politik*, 9. 5. 1863.

69 Cit. Der Kampf um Nichts, *Politik*, 10. 5. 1863.

Jestliže měl být Staňkův provokativně formulovaný článek výzvou ke zformování bloku proti liberálním demokratům, potom jej – soudě podle bezprostřední reakce konservativních politických sil na něj – provázela neúspěch. Rieger s Palackým zaujali k tvrzením *Pozoru* z května 1863 nezáživný postoj, zřejmě byli zaskočení hysterickou reakcí a nechtěli přispět k další eskalaci konfliktu. Komentátor listu českého konservativního velkostatku *Vaterland* interpretoval polemiku mezi *Pozorem* a *Hlasem* jako krystalizaci nových českých stran. Projevil sice v nastalém konfliktu spíše sympatie *Pozoru*, upozorňoval však, že navzdory určitému příbuzenství není směr šlechtické frakce a redaktorů *Pozoru* identický.⁷⁰ Stimulem k tomuto ohrazení byla vyjádřená obava, že by přiznáním úplné názorové shody nahrál argumentu protivníků o závislosti *Pozoru* na feudálech.

Policie hodnotila Staňkův článek jako doklad poslancovy nešikovnosti.⁷¹ Diskreditační články *Hlasu* u valné části veřejnosti vyvolaly dojem, že se Staňkovi jednalo pouze o senzacechtivost. Také poslanec Václav Zelený se domníval v soukromém dopise, že „Pozor provedl hlučný kousek, aby k sobě obrátil poněkud více pozornosti – má velikou nouzi o předplatitele a krom toho chtěl si ulehčit (p. Staněk) trochu žluči své. Ale Pozor jest list docela nepatrný a ostuda, kterou si při tom utržil, neučiní ho věru důležitějším.“⁷² Prakticky během nejostřejších polemik mezi *Pozorem* a českými novinami zemřel vyčerpaný Filípek. Redakce *Pozoru* tak znovu připadla Staňkovi, který ji hned v červnu 1863 převedl na spolupracovníka *Národních listů* Václava Antonína Crhu. Tento krok Staněk veřejnosti vysvětlil svým vleklým očním neduhem, pominout však nelze ani nervové vypětí ze skandalizování své osoby či obavy z možného trestního stíhání pro potenciální tiskové delikty.⁷³

Aféra z května 1863 měla za následek, že se *Pozor* ani po následné manifestaci nepřeklenutelných rozporů uvnitř Národní strany nestal tiskovou tribunou frakce „staročechů“. Postupně se od něj distancovala část kléru v čele se Štulcem. Distance je patrná z polemického dopisu v *Blahověstu* ze srpna 1863. Podnětem byl článek *Pozoru* k otázce tíživé hmotné situace řádového kléru. Jeho autor navrhoval snížení počtu nově vysvěcených kněží

⁷⁰ Die Parteibildung in Böhmen, *Vaterland*, 2. 6. 1863.

⁷¹ HHStA, IB–BM, kart. 244, čj. 4265/1863 sub 170/1863, PPŘ ministru policie 10. 5. 1863.

⁷² Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, Jan Bohuslav Müller, Zelený Müllerovi 30. 5. 1863.

⁷³ Viz proměny tiráže na závěrečných stránkách listu: *Pozor*, 16. 3., 29. 5. a 20. 6. 1863 a úvodník Našemu čtenářstvu, *Pozor*, 20. 6. 1863; dále Filípkovo úmrtní oznámení a jeho životopis v oddíle fejetonu *Pozor*, 28. a 30. 5. 1863.

a obsazování mj. vychovatelských míst v aristokratických rodinách laiky.⁷⁴ Dopisovatelem *Blahověsta*, kterým byl zřejmě samotný Štulc, byl tento návrh pochopen jako snaha o omezování sféry církevního vlivu. Reagoval odmítnutím návrhu, obviněním jeho autora z neinformovanosti i narážkou na to, že duchovní už *Pozor* neodebírají.⁷⁵

Mezitím se jednalo o založení nového konservativního listu, do něhož by národní vůdci Palacký a Rieger mohli přispívat články, které odmítala redakce *Národních listů*. V první řadě se to týkalo textů na téma polského povstání. Pro nově založený list *Národ* se Riegrovi podařilo získat jako spolupracovníka Štulce, přičemž se ukázala užitečnost jejich přátelství.⁷⁶ Vyšehradský kanovník totiž mohl udržovat své úzké, od mládí pěstované osobní vazby k haličským Polákům (hlavně k rodině knížete Jerzyho Lubomirského) i v době, kdy tito přerušili své vztahy k českým národním vůdčím pro jejich postoj k polskému povstání.⁷⁷ Štulc tak s jejich požehnáním také mj. koordinoval českou a polskou opozici a později zprostředkoval kontakty mezi některými staročechy a Poláky.⁷⁸

Plány na založení *Národa* byly provázeny článkem v *Národních listech*, kterým Grégr naplnil svou touhu po odplatě za Staňkovu provokaci z května 1863. Klerikálně-feudální noviny v něm označil za polovičatý a nesmělý pokus o šlechtický list, jehož úpadek se prý dal předem prorokovat.⁷⁹ Sděloval čtenářům, že již koluje pověst o jeho zániku. Na odmítavou odpověď *Pozoru* reagoval pak ještě zdůrazněním nepřeklenutelného rozdílu obou listů v pojetí právní kontinuity a historického práva: Zatímco *Národní listy* stavějí na říjnovém diplomu, chce se prý *Pozor* vracet k stavovským

⁷⁴ Nouze o duchovenstvo a nouze v duchovenstvu, *Pozor*, 25. 7. 1863.

⁷⁵ Důtka a naše odpověď, *Blahověst*, 5. 9. 1863.

⁷⁶ K založení a charakteru deníku *Národ* blíže V e l e k , Luboš: *Deník Národ (1863–1866) a jeho redaktor Josef Kalousek*. In: Historik Josef Kalousek: historiografie, politika, kultura a společnost druhé poloviny 19. století (v tisku).

⁷⁷ Policejní ministr o Štulcovi hovořil jako o nebezpečném „příteli Poláků“. Cit. HHStA, IB–BM, kart. 275, čj. 10698/1863 sub 7197/1863, pražské policejní ředitelství (PPŘ) policejnímu ministru 13. 11. 1863 a kart. 304, čj. 7163/1864 sub 869/1864, PPŘ policejnímu ministru 3. 7. 1864 a koncept policejního ministra krakovskému místodržitelství 5. 7. 1864; HHStA, Informationbureau (IB), kart. 6, čj. 1607/1868.

⁷⁸ Ke ztrátě užšího kontaktu s Poláky srov. ANM, V. V. Tomek, kart. 6, Jireček Tomkovi 7. 11. 1865. Štulcovy kontakty na polské politiky byly i nadále vlivné. Jejich dosah a kvalitu ukazuje dopis Riegrovi, z něhož vyplývá Štulcova zprostředkující role ve vztahu k ministerskému předsedovi Alfredovi Potockému v okamžiku, kdy se Potocki v Praze roku 1870 snažil prostředkovat smír mezi vládou a Čechy. Srov. ANM, FLR, kart. 59, Štulc Riegrovi 6. 9. 1870.

⁷⁹ Šlechtický list v Čechách, *Národní listy*, 15. 10. 1863.

sněmům před rokem 1848.⁸⁰ Grégr tak argumentoval v podstatě stejně jako Skrejšovský v květnu 1863.

Poslední ránu *Pozoru* představovalo zpětvzetí kdysi složené tiskové kauce před veřejností stále tajeným kardinálským donátorem.⁸¹ Uhrazení částky kolem 10 000 zl. bylo nad Staňkovy možnosti. *Pozor* tak ke konci listopadu 1863 zanikl, a to přesto, že až do svého konce anoncoval předplatné na další měsíc. Kardinál po letech nakladateli *Pozoru* Stýblovi uhradil zbylé dluhy po novinách ve výši cca 5 000 zl.⁸² Část redakce včetně Crhy přešla do *Národa*, který Palacký a Rieger začali vydávat v prosinci 1863. Riegrovým motivem bylo založení vlastního, dluhy nezatíženého konservativně-liberálního listu, jenž by respektoval názory kléru a šlechty. V jeho programu vystavil českému duchovenstvu skvělou vizitku *národní zachovalosti*. Duchovenstvo mu bylo v minulosti „hlavním buditelem našeho národu, a posud jest hlavním jeho vzdělavatelem a předním národní idey zástupcem“.⁸³ Jako takové bral proto kněžstvo v ochranu „před výstřednostmi snad jednotlivců“, a duchovním sliboval, že jim „neodepřeme nikdy té šetrnosti, kteráž mu již pro vznešený úkol jeho přísluší, nebo trváme v přesvědčení, že nikdy neupustí od díla tak krásně počatého“.⁸⁴ Tím se Rieger za staročechy vědomě vyhranil vůči antiklerikálním tendencím mladočechů. Protiklad laicismu a katolicismu se stal – podobně jako v italském nebo francouzském případě – zásadním nábožensko-politickým paradigmatem, které ovlivňovalo českou politiku v následujících desetiletích.⁸⁵ Jak jsme viděli, byl klerikálně zaměřený list *Pozor* důležitým faktorem diferenciací uvnitř národní, potažmo Národní strany.

⁸⁰ Včerejší „Pozor“, *Národní listy*, 23. 10. 1863.

⁸¹ Domněnku pak po letech potvrdil i ředitel arcibiskupských statků Štěpán Pollach, když policii informoval o zpětvzetí kauce *Pozoru* ve výši 10 000 zl., kterou kdysi složil právě kardinál. NA, PP, sg. P/26/11, kart. 497, čj. 2351/1863, Pollach PPŘ 7. 10. 1863.

⁸² Tamtéž, čj. 6195/1868, poznamenání PPŘ z 9. 12. 1868. Srov. Kardinal Schwarzenberg, *Naše listy*, 11. 12. 1868.

⁸³ ANM, FLR, kart. 127 (též 130a), leták *Program nového denníku politického: „Národ“*.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ S c h u l z e - W e s s e l , Martin: *Das 19. Jahrhundert als „Zweites Konfessionelles Zeitalter?“* Thesen zur Religionsgeschichte der böhmischen Länder in europäischer Hinsicht. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 50, 2001, s. 521–523.

THE BEGINNINGS OF CZECH RELIGIOPOLITICAL CONFLICT AND THE CATHOLIC PAPER *POZOR* 1861–1863

By analyzing selected texts from the daily newspaper *Pozor* and also the contemporary correspondence of Czech politicians and representatives of public authorities (police, governor's office, state ministry) the authors reconstructed the organizational basis of the emerging Czech clerical movement around the newspaper *Pozor*. This group was dominated by a group of patriotic clergymen linked primarily with the Vyšehrad chapter in Prague (V. Štulc, K. A. Vinařický, M. Karlach). These nationally oriented priests initially felt themselves to be fully part of the National Party, and its leadership also accepted them as part of the party. Their efforts were aimed at the integration of all the national forces in one party, i.e. including the clerical faction of the national movement, but it was also expected that the Czech conservative clergy could act as a bridge to the Czech conservative aristocracy through the church hierarchy. This calculation was justified, particularly because the aforementioned group of priests and laymen centred around the newspaper *Pozor* enjoyed significant political and financial support from the Prague Archbishop Cardinal F. von Schwarzenberg. Through his financial contribution he enabled not only the creation of the daily newspaper, but also a rapprochement between the conservative Czech nobility and the leadership of the National Party. The cardinal publicly identified himself with the constitutional (Czech) programme.

In the course of 1861, however, the integration of the national priesthood into the National Party met with resistance from Czech liberal journalists, both from the daily newspaper *Čas* and from *Národní listy*. These dailies were gradually joined by other liberal, or liberally/radically democratic newspapers (e.g. *Boleslavan*). The attacks waged from positions of liberal ideology, initially not on the Czech clergy as such but on the Catholic church, its hierarchy and the papal curia, were in tune with the incipient *Kulturkampf* in the German states and among the Austrian liberals ruling from Vienna. *Pozor* and its editors rejected these attacks, for which they were quickly painted as enemies of freedom; at the same time, their patriotism was called into question. Among the natural consequences of the attacks of the (Young) Czech liberals on the Catholic church and the Czech clergy were not only the establishment of the daily newspaper *Pozor*, but also the gradual detachment of the priesthood from national society. The question of the clergy's integration into the National Party, as well as the alliance between the National Party and the conservative and clerical forces in Austria as a whole inevitably became a bone of contention within the National Party as such, i.e. a clash between the liberal left and the conservative-liberal leadership of the party. This conflict then played out in the National Party throughout the 60s and early 70s.

